

NGANUSORO ECHICHEOKWU NA NGAKORITA MKPURUOKWU ÒGBÒ

Ilechukwu, Daniel Ihunanya

NgalabaAmumamu Igbo, Afrika na Nzikoritaenzi

MahadumNnamdi Azikiwe, Oka

E-mail: di.ilechukwu@unizik.edu.ng

Phone: 08030886180

Umjedemede

Asusu o bula nwere usoro mkpuruokwu ndi mebere ya si agakorita n'onodu ufodu. Asusu Igbo nwere iwu na-achikwa ngakorita mkpuru uda na ibe ya, ngakorita mkpuruokwu na ibe ya, ngakorita usoro okwu na ibe ya, d.g. O bu iwu ndi ahụ na-achikwa ngakorita mkpuruokwu mkpoha abuo bu ogboka e nyochara n'ederede a kpomkwem. Nsogbu kpaliri nchocha a bu na n'oge agbaraohuru a, ufodu unuamala Igbo anaghi aghota ihe kpatara okwu ogbo ndi e nyochara n'ederede a ji agakorita onu. O di mkpa na e mere ka ha mata ihe omimi ndi a ka ha wee si na ha matakwo ihe banyere omenala Igbo. Mbunuche izugbe nchocha a bu ihazi okwu ndi a bu ogbo etu ha kwesiri isi gako di ka o si metuta Igbo Izugbe. Okwu yiri atutu e ji mee nchocha a bu Azu Echiche Okwu. A kwara ihe bu nganusoro na njirimara ya. E ziputakwara etu nganusoro si aputa ihe n'asusu Igbo. N'ikpeazu a choputara na o buru na a tusaa okwu ogbo ndi kwesiri igako onu, ebumnobi ha ji agako efuo. A na-atu aro na ndi ga-eme nchocha na nganusoro n'odinihu ga-emetu aka na nganusoro metutara mkpoha, ngwaa na mmeju.

Ndubanye

Nganusoro putara ngakorita mkpuruokwu na ibe ya di ka ntoala utoasusu si di. Nganusoro e nyochara n'ederede a bu nke metutara mkpoha ndi bu ogbo nke otu ihe maobu nke ozọ jikotara. Ihe kpatara echicheokwu ji bata n'ederede a bu maka na o bu site na ya ka e ji ama mkpoha ogbo ndi na-agako onu. Okwu di ka *Chukwu* na *Ekwensu* na-agako onu maka na ihe di mma si n'aka Chukwu, ebe ihe ojoo si n'aka Ekwensu abia. Ihe ozọ kpatara ha ji agako bu na Chukwu bu ya nwe ikike n'elugwe ebe ekwensu nwe ikike n'okummuo. Okwu abuo ozọ na-agako onu bu *mmuo* na *mmadu*. Uwa Chukwu kere di abuo, nke a na-ahu anya na nke anaghi ahụ anya. Uwa a na-ahu anya bu ebe mmadu bi. Uwa anaghi ahụ anya bu ndi mmuo nwe ya na nghota ndi Igbo. Ya bu na mmuo nochiri anya uwa anaghi ahụ anya, ebe mmadu nochiri anya uwa nke a na-ahu anya. Mmadu na-ebu uzọ biee ndu n'uwa tupu o lakwuru ndi ichie n'uwa nke anaghi ahụ anya. A gaghi ekwulata maka uwa a na-ahu anya n'ekwughi maka uwa anaghi ahụ anya. O bu ya kpatara e ji ekwukari uwa mmuo na mmadu. O buru na okwu ogbo ndi a a na-ekwu maka ha ahapu iga n'usoro ndi a ha dibara site na ntoala Igbo, echiche jikoro ha ga-efu. O bu ya kpatara e ji bagide nchocha a.

Ntuleghari Agumagu

Gbasara ihe nganusoro bu, di ka ndi oka mmuta ufodu si kowa, haekwuola na nganusoro nke a na-akpokwa *ngakorita* bu mmekorita di n'etiti okwu na ibe ya n'usorokwu. Ufodu ndi oka mmuta kporo nganusoro *nkwekorita*. A bia n'ebe mmadu abuo ma o bu karja no, okwu ahụ bu *nganusoroputara* nkwekorita ime otu ihe maobu nke ozọ. Mana n'amumamu asusu, o putara nkwekorita e nwere n'akuku abuo nke otu ahirjokwu nke di ka iwu utoasusu ahụ si di. N'ufodu akwukwo utoasusu di ka Yule (1996), Welmers (1970), Watanebe (2004) na Viberg (1999), e mere ka a mata na nganusoro putara na isiahiri, ngwaa na okwu ndi ozọ mebere usorokwu ga-enweriri nkwekorita. Ya bu, o buru na ngwaa buru Igbo izugbe, mmeju bukwa Igbo izugbe ka ya na ya ga-agakoritanwu. Na nghota otutu ndi, ihe bu nganusoro bu ihu na e nweghi nnupu isi n'iwu ngakorita usoro okwu. Austine (1962) na Atuenyi (2009) mere ka a mata n'echiche nke ha na nganusoro bu okwu mere ka o ghere anya oghe na ahirjokwu o bula agbasoghi iwu ngakorita di n'etiti isiahiri, pesin, jenda na ngwaa enweghi isi ma ncha. Na nkowa e nyere n'asusu French banyere nganusoro, a choputara na nganusoro bu mgbe e nwere iga n'usoro nke kwesiri idi n'etiti mkpoha, nnochi aha, nkowa na ngwaa di n'ahirjokwu. Ahirjokwu o bula nke agbasoghi iwu a anaghi aga n'ezi usoro.

E wezuga nkowa ndi a di n'elu, e nweela otutu ndi oka mmutamere nchocha na nganusoro mana nke kara puta ihe bu nke e mere n'isiokwu a kporo '*Broken Agreement: Cognitive Psychology*' na Bekee. E ji atutu ncheke mee nchocha a. Etu e si malite amumamu nganusoro na nke a bu na e nyere ndi njiri

mee nchọcha *mmalite ahiriokwu* ma si ha mejuo ya. Omuma atụ mmalite ahiriokwu e nyere na Bekee ka ndi njirimee nchọcha mejuo bu *'The key to the cabinet.'* A choro ka a mata ma mmeju ahiriokwu *ndi njirimee nchọcha* ga-enye, ha ga-adaba nke oma n'usoro utosusu Bekee. Otu omuma atụ ndi njirimee nchọcha a nyere bu nke a, *'The key to the cabinets were missing.'* A gaghị agwa onye Bekee na e nweghi ezigbo nganusoro na mmalite ahiriokwu ahụ na mmeju e nyere n'ihu na *'key'* bu mkpọolu ebe ngwaa bu *'were'* bu ubara. O kwesiri ibu, *'The key to the cabinets is missing.'* (Hu Bock na Miller, 1991). Nchoputa Bock na Miller gosiri na mmejo na-adikari n'ebe o metutara mkpoha na ngwaa di n'ahiriokwu di ka o di n'ahiriokwu e ji maa atụ n'elu.

E deela ihe gbasara nganusoro n'asusu Griik n'isiokwu a kporo *Negative Concord*. Otu ihe a ruturu aka na ya bu na nganusoro nju kwesiri inye ohere ka usoro ya buru otu ihe n'asusu niile di n'uwa. O nwebeghi nkwekorita o bula e nwere narumaka nchọcha a n'ihu na asusu niile di n'uwa abughi otu. O bu ya kpatara na nchọcha gbasara arumaka a ka na-aga n'ihu. (Hu Ginnakidou 1997). Nchọcha Ginnakidou gbadoro okpa naani na nganusoro nju n'asusu Griik mana o nweghi etu o si metu aka n'agwa nganusoro iji mata ma arumaka ya o ga-adaba n'asusu ndi ozo e nwere.

Na nchọcha ozo e merela gbasara nganusoro n'asusu *West Flemish* n'isiokwu a kporo *Negative Concord and Multiple Agreement: A Case Study of West Flemish*, arumaka putara ihe na ya bu na a choro ka ndi nka asusu nabata iji atutu *'mpeka'* na-enyocha nganusoro nju n'asusu *'West Flemish'* nakwa asusu ndi ozo. Lee anya na (Haegemen & Lohndal, 2010). E nwebeghi mkpebi gbasara nke a.

Nchọcha ozo e merela na nganusoro bu nke a kporo isiokwu ya *The Syntax of Agreement and Concord* n'asusu Bekee. Arumaka nchọcha a bu na ngakorita isiahiri na ngwaa a na-enwe n'asusu Bekee kwesiri ka e setipukwuo ya ka o metuta nkowa, mkpoha na nkwuwa. O teelari e ji nwee mkpebi na nke a kwere omume n'asusu Bekee n'agbanyeghi na o nwere ike nwee asusu ndi ozo anabataghi ya. Guo Baker (2008). Nchọcha nke a sekere nkejasusu niile ndi na-agako di ka o si metuta nganusoro.

Nchọcha ozo e merela gbasara nganusoro bu n'asusu Bekee ochie n'isiokwu a kporo *Concord in the Grammar of Old English*. N'ebe a, e ji ngakorita a na-enwe n'isiahiri na ngwaa Bekee ohuru, tulee ndi nke ochie. Nchọcha a gosiri na o nweghi ihe di iche na nganusoro nke Bekee ochie na nke Bekee ohuru ebe ha kabu otu asusu ahụ. Lee anya na Biber (1999).

O buru na e nyochaa nchọcha ndi odee a di n'elu, a ga-achoputa na ndi oka mmuta eweputala oge mee nchọcha na nganusoro n'asusu Bekee na ndi ozo. Mana naani otu ihe putara ihe nke oma na nke Igbo bu nke e mere n'isiokwu a kporo *'Ungrammaticalities in Igbo'*, ya bu, ndipu n'usoro a na-enwe n'utosusu Igbo. Nchọcha Udemmadu meturu aka na mmejo ndi a na-enwe n'utosusu Igbo n'ebe o metutara kwinkwukwa, inye ihe ndi enweghi ndu onodu ihe nwere ndu, etinyezighi ubara, d.g., mana Udemmadu atuputaghi iwu utosusu nye nganusoro. Udemmadu nyere ndezi ahiriokwu niile ndi e ji maa atụ e nwere mmejo na ha, mana o jighi atutu obula mee nchọcha ya. Hu Udemmadu (2012).

Site n'inyocha ngalaba ndi ahụ ndi buru uzo mee nchọcha na nganusoro emetughi aka n'elu, a ga-asị na edemede nchọcha a bu nke ohuru wee nye onye obula ga-agu ya. N'ichikota ihe kpatara na e mebeghi ihe e mere n'oru a mbu, a ga-atulekorita oru a na ndi e nyochara n'elu. Nchoputa Bock na Miller (1991) di iche na mbunuche edemede a n'ihu na ha abuo ruturu aka na nganusoro hibere isi na ngakorita metutara mkpoha na ngwaa naani mana nchọcha nke a setipukwuru aka na nganusoro metutara nnochiaha na ngwaa. Nchọcha nke a diwaga iche maka na e ji azu echiche okwu wee nyochaa nganusoro di ka o si metuta ngakorita mkpoha ndi bu ogbo n'Igbo.

Ngakorita azu echiche

Ngakorita azu echiche bu okwu yitere atutu e ji enyocha mkpuruokwu gbara abuo abuo ma na-agakorita onu n'amumamu utosusu. Ngakorita azu echiche abughi atutu kpom kwem maka na e nweghi onye a ga-asị na o bu ya tuputara ya; e nwekwughi afo a ga-asị na o bu mgbe e ji malite itinye ya n'oru. Ngakorita azu echiche ruturu aka na okwu niile e ji ngako na mkpi mara na-enwe ihe jikoro ha abuo mere ha ji agakorita onu mgbe niile. Ihe ahụ jikoro ha nwere ike metuta akuku, ezi na ulo, ekerechi, oriri, d.g. Ihe o putara bu na otu agaghị enwe ike iga naani ya ma o buru na ogbo ya esoghi ya. Ogbo ya a na-ekwu

ebe a anaghị adi ka ebe e nwere ejima mkpuruokwu. Mbah na Eme (2010:223) kowara ngakorita di ka mmekorita na-adi n'etiti mkpuruokwu na ibe ya, nke na-egosi etu ha si di iche ma o bu yite onwe ha n'usoro okwu.

Na ngakorita azu echiche, a na-enwe ogogo di iche iche; ogogo ahiriokwu, ogogo nkebiahiri, ogogo nkebiokwu na ogogo mkpuruokwu (Ndimele, 1999). Nnyocha e ji ngakorita mee n'ederede a metutara mkpuruokwu. Ngakorita azu echiche na-enyocha mkpuruokwu ndi metutara azu echiche, myirinasupe, okwu ndina, akuku nnoch, ubara echiche, myirinechiche, d.g.

Etu ngakorita azu echiche si enyocha nganusoro echiche okwu

Di ka e hibere isi na nnyocha metutara azu echiche okwu na nchocha a, ngakorita azu echiche na-akpo okwu ndi ahụ nwere ogbo aha otu otu ma na-atucha ha site n'ichoputa ihe jikoro okwu abuo nke o bu kpatara ha ji agakotakarị onu ebe obula a huru ha. Iji maa atụ, o na-achoputa ihe kpatara mkpuru okwu abuo obula di ka ji na agwa ji agakorita onu. E leghi anya, n'ih na ha na-atọ uto ma o buru na e rikoo ha abuo onu maobu na ha na-ezezi ahụ n'uzo puru iche, d.g.

Nganusoro Echicheokwu na Mkpuruokwu Ogbo

Echiche putara nghota di na mkpuruokwu nke mere ka o buru ngwa nzikorita ozi zuru oke n'asusu. Echiche okwu e nyochara na nkeji a hibere isi na mkpuruokwu ndi nwere ogbo ma na-agakota onu mgbe niile.

Di ka e hibere isi na nnyocha metutara azu echiche okwu na nchocha a, ngakorita azu echiche na-akpo okwu ndi ahụ nwere ogbo aha otu otu ma na-atucha ha site n'ichoputa ihe jikoro okwu abuo, nke obula ji agakotakarị onu ebe o bu a huru ha. O nwere ike o buru erimeri jikoro ha, ezi na ulo, ekerechi, okike, akuku, d.g. Iji maa atụ, o na-achoputa ihe kpatara mkpuruokwu abuo o bu ji agakorita onu.

Chukwu na Ekwensu

Chukwu bu onye okike kere eluigwe na uwa na ihe niile di n'ime ha. Ekwensu n'aka nke ozo di ka o di n'Akwukwo Nso bu onye isi mmuo ozi no n'elu igwe na mmalite uwa, mana n'ih na o kpara nkata iweghara oche eze Chineke, Chineke chuturu ya n'ime uwa. E nwere nkwenye na o bu mgbe o gbatara n'ime uwa ka ahuhu malitere diwara ndi bi n'uwa n'ih oru ojoo ya. N'aka nke ozo, e kwenyere na ihe niile di mma si n'ebe Chineke no. O bu n'ih na ihe oma sitere n'aka Chukwu ebe ihe ojo site n'aka Ekwensu ka ha abuo ji agakota onu otutu mgbe. Ngakorita a metutara agwa okike.

Oji na Ocha

O bu ezi okwu na ihe niile Chineke kere nwere udi ucha di iche iche mana abuo kara puta ihe bu oji na ocha. Iji ma atụ, e nwere udi ucha di iche iche na mmadu mana na nchikota ha niile, e nwee ndi ocha na ndi ojii. Nnunu nwere udi ucha di iche iche mana ndi kara puta ihe bu okuko ocha na okuko ojii. O bu ya kpatara ha abuo ji agakorita onu mgbe niile. Ngakorita metutara udi anumanu.

Ji na Ede

Nri abuo ndi a so n'isi nri ndi Igbo na-eri. Ihe mbu mere ha abuo ji agakorita bu na ha abuso n'otu udi akukua na-egwu ala esonye n'ala. E si na ji enweta nri ji e ji esi ofe nsara ma jiri ede esi ofe e nwere ike iji ri nri ji ahụ. N'aka nke ozo, a na-ahukari ji di ka nri nwoke n'ala Igbo, ya kpatara onye na-akota ji, ji aza diji, ebe e were ede di ka nri nwaanyi n'ih na oru a na-aru n'iko ya erughi ka nke a na-aru na ji. Ihe ndi a na ndi ozo mere e ji akpokokari ha abuo onu. A naghị ekwu ji na osikapa ma o bu ji na akpu. Ngakorita ha metutara erimeri.

Oke na Anyi

N'akuko okike uwa, nwoke ka Chineke bu uzo ke we mecha kee nwaanyi ka o buru onye inye aka nye nwoke. O bu site na mbikota onu nwoke na nwaanyi ka e ji enwe ezi na ulo na umu aka. O buru na e nweghi mmeko nwoke na nwaanyi, a gaghị amuta umuaka. O buru na e nweghi mmeko nwoke na nwaanyi, uwa agaghị amuba. O nwere oru ndi Chukwu kwenyere nwoke nwee ndi o kwenyere nwaanyi. Ihe chikotara ngakorita ha bu na o bu naani nwoke na nwaanyi ka Chukwu kere di ka mmadu. N'ih ya mgbe o bu a na-ekwu maka mmadu Chukwu kere, aghaghị ikpokota nwoke na nwaanyi otu oge.

Anumanu ndi ozo bu isi bugbado oke ebe ndi nwunye niile bu anyi. Ngakorita ha metutara udidi okike mmadu.

Osikapa na Agwa

A na-ekwukari maka udi nri abuo ndi a mgbe e siri ha esi. O buru na e jee ebe a na-ere nri ahia, a ga-achoputa na ndi na-ego nri na-ekwukari ka e tinyere ha osikapa na agwa. E leghi anya ihe ndi mmadu ji erikari ha bu na ha na-aga onu n'oriri. Nke abuo nwere ike buru ka ha wee hu na e nwezuru ihe na-enye ihe n'ahu site na ha abuo n'ihu na iri naani osikapa bu iri nri kabohaidreeti ebe iri naani agwa putara irite naani protin. Nke ozo bu na iriko ha abuo onu ga-aka jide ume kari iri naani ihe di ka osikapa. Ya kpatara ha abuo ji agakokari onu. Ngakorita ha bu nke ihe oriri.

Elu na Ala

E ji elu atunyere otutu ihe ndi di mma n'owa n'ihu na e kwenyere na onye ihe oma ndi a niile si n'aka ya bu Chineke bi n'igwe nke dikwa n'elu. Ihe ndi ozo gosiputara idimma elu bu Elu Igwe, ulo elu, nnonu na-efe n'elu di ka ugo, d.g. Ozo bu na ihe o bua riri elu ga-agbadatariri ala ma e mechaa. Chukwu si etu ahụ kekoo ha abuo ka o ga-abu e si n'ala a gbago elu, maobu si n'elu gbadaa ala di ka e si cho. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Ihe na Ochichiri

Ihe na-anochite anya ihe oma ebe ochichiri na-anochite anya ihe ojobo n'owa. Ochichiri na-ebu uzọ tupu e nwee ihe. Mgbe o bua e nwere ochichiri, naani otu ihe na-abu o bia, ochichiri e nye efe bu ihe. Ya bu na mgbe o bua e nwere ochichiri, ihe aghaghi ibata ma menyuo ya. Kemgbe e kere uwa rue taa, kwa ubochi chi jiri, ndi di ndu n'owa na-ahu ochichiri n'abal ma na-ahu ihe ka chi foro. O bu ihe ndi a mere ha abuo ji agakorita mgbe niile. Ngakorita ha metutara ekerechi.

Nnukwu na Obere

N'ihe niile Chineke kere, a ga-achoputa na o kere ha nnukwu na obere maka na o buru na ihe niile hara n'usoro, mara na nhazi, nrube isi na nsopuru agaghi adi. N'ezi na ulo e nwere umu aka ndi nnukwu na ndi obere. N'obodo, e nwere ndi nnukwu mmadu na ndi obere mmadu. N'osisi, e nwere ndi nnukwu osisi na ndi obere osisi. N'uloka, e nwere ndi nnukwu ukochukwu nwee ndi obere, ya bu ndi ka bidoro ije ozi ohuru. N'anumanu, e nwere nnukwu na obere. E nwekwuru nnukwu chi na obere chi na nghota ndi Igbo. Ya bu na o buru na ihe abughi nke nnukwu, mara na ihe ozo o ga-abu bu obere. O bu ya kpatara nnukwu na obere ji agakorita. Ngakorita e nwere ebe a metutaraekerechi

Nne na Nna

O bu ezi okwu na Chukwu kere nna onye isi ezi na ulo mana oru o kenyerere nne mere o di ka o bu nwaanyi bu onye isi ezinaulo. Iji mee ka o doo anya nke oma, o na-ahia ahụ nwoke nwunye ya nwunahuru ichikonata umuaka a hapuru ya. O bu ya kpatara nwoke no n'onodu ahụ ji agbaje anu nwaanyi ozigbo. Mana n'ebe umu nwaanyi no, otutu n'ime ha di ha nwunahuru na-ekpebi ichikota umu aka ma hapu inu di ozo. O so n'ihe kpatara e ji ebu uzọ akpo nne tupu nna na ngakorita ha abuo. Ozo bu na nwata o bua na-ebu uzọ ama nne ya nyere ya ara tupu nna ya na ndi ezi na ulo ya ndi ozo. Ihe meziri e ji akpokota nne na nna bu na o bu site na ha abuo ka ezinaulo si amalite. E nweghi ike ikwu maka ezinaulo ma e wezuga nne ma o bu nna. Ngakorita e nwere na ha metutara ezinaulo.

Ogaranya na Ogbenye

Ogaranya bu onye nwere nnukwu ego maobu akunauba ebe ogbenye bu onye enweghi ka o ha ya n'ebe o metutara ihe e ji atụ ndu mmanu. Uwa Chukwu kere di n'udi na o buru na mmadu abughi ogaranya o buru ogbenye. O nweghi onye na-abu ogaranya ma burukwa ogbenye n'otu oge. O buru na a si ogaranya na ogaranya, o dabaghi. O burukwa na a si ogbenye na ogbenye, o dabaghi n'ihu na ihe ha ga-abu n'onodu ahụ bu ejima okwu. Ogaranya na ogbenye bu ngakorita metutara onodu.

Okoro na Agboghọ

Okoro bu mkpobiri okorobia bu nwoke alubeghi nwaanyi ebe agboghọ bu mkpobiri agboghobia bu nwata nwaanyi alubeghi di. Di ka e kwurula n'elu, Chukwu kere mmadu naani nwoke na nwaanyi. N'ihu ya, mgbe obula e kwuru maka nwoke n'ekwughi maka nwaanyi a mara na o zubeghi. N'aka nke

ozo, e kwuo maka agboghobia n'ekwughị maka okorobia, o zukwughị ezu. Ihe mebere ndi ntorobia bu okoro na agboghō. O bu ya kpatara ha ji agakota onu mgbe obula a na-ekwu maka ndi ntorobia. Ngakorita e nwere ebe a metutara jenda na obubu umunne.

Ikwu na Ibe

Ikwu na ibe abughị otu ihe n'ebe ndi Igbo no. O bu ya kpatara na a naghị edeko ha onu di ka otu mkpuruokwu. Ikwu bu onye ezinaulo mmadu di ka nwa, umunne na ndi ozo ji obara metuta onye ebe ibe bu enyi mmadu, onye huru mmadu n'anya na onye na-echere ya ezigbo echiche. A turu anya na onye ezinaulo mmadu ga na-echere ya ezi echiche. Otu aka ahụ enyi mmadu na ndi huru ya n'anya na-echekwara mmadu ezi echiche. Ya kpatara na mgbe obula a na-ekele ndi nyeere mmadu aka, a na-akponye ma ndi ikwu ma ibe onye ahụ. O bu ya kpatara ha abuo ji agakorita mgbe niile. Ngakorita e nwere ebe a metutara ogborogodo na obubu umunne.

Ezi na Ulo

Ezi na ulo abughị otu ihe n'ebe ndi Igbo no. Ulo putara umunne mmadu ndi metutara mmadu n'obara dika nwa, nne, nna, umunne, d.g. Ezi putara ndi enyi na ndi na-echere mmadu ezi echiche. O di mkpa imetu aka ebe a na iju mmadu maka ndi ezi na ulo ya sara mbara karija iju mmadu maka ndi be ya maka na ezi na ulo kariji be. Iju mmadu maka ndi be ya putara imata maka nwunye na umu aka onye ahụ mana iju maka ezi na ulo putara iju mmadu maka ndi be ya na ndi enyi ya. Mana ihe kpatara ezi na ulo ji agakota bu na a na-ajukota ha abuo onu mgbe o bula a chorō ime nke a. Ngakorita e nwere ebe a metutara ogborogodo na obubu umu nne.

Aku na Uba

Aku na uba aputaghị otu ihe n'ebe ndi Igbo no. O bu ya kpatara na a naghị edeko ha onu. Aku putara ihe nnweta ndi e nwere ike ijidete akadi ka ego, ulo, osisi na-amị ego, d.g., ebe uba bu ihe nnweta ndi anaghị enwe ike ijidete aka mana ha na-enye ezi aha. O bu ya kpatara ndi Igbo ji asi na ezi aha ka ego. Ihe ndi ozo ndi Igbo na-ahuta di ka uba bu amamihe puru iche n'ikwu okwu, iche echiche, itu aro na nzuko, d.g. O bu ezie na ihe ndi a a kporo uba bu ihe nnweta ndi a naghị ejidete aka, mana ha na-ewetere mmadu agamnihu. Ndi Igbo kporo aku na uba mkpa nke kpatara na ebe a na-ekwu ibe, a na-ekwu maka ibe ya. Ha na-ekpe ekpere, ha na-ekpe maka ha abuo otu oge. O bu nkowa ndi a gosiri ihe abuo a ji agakota. Ngakorita e nwere ebe a metutara ihe enwe enwe.

Aki na Ukwa

Aki na ukwa bu ihe oriri otutu ndi Igbo ejighi egwu egwu. Ukwā a na-ekwu maka ya bu nke a huru ahụ n'oku ebe aki bu nke si na mkpuru akwu e tirila eti maka ita ata ma o bu aki oyibo. E lerue anya, a ga-achoputa na o nweghi ebe obula e kere ukwa a huru ahụ ka a ghara iwunye aki e tiri eti maobu aki oyibo a ghuru aghu e ji ata ya. Ihe kpatara e ji atako aki na ukwa onu bu na ukwa na-aka aga onu mgbe a takoro ya na aki karija mgbe a tara naani ya. N'ihia ya, ebe o bu na a na-atako ha onu, n'otu aka ahụ kwa ka a na-akpokō ha onu mgbe obula a chorō ha. Ngakorita e nwere ebe a metutara oriri.

Okà na Ube

Otutu ndi Igbo ejighi oka a huru ahụ maobu nke e siri esi na ube e ruru eru egwu egwu. Ihe kpatara ya bu na ha abuo na-aga onu nke oma. O nwere ike idi mfe iracha naani ube mana o naghị ato utō ita naani oka. Ebe obula a kposara oka a huru ahụ maobu nke e siri esi, o nweghi ka ube ghara idi ya. Ya kpatara na mgbe obula a na-ekwu maka otu, a na-ekwu maka ibe ya. Ha abuo na-aputakwu otu oge. Ngakorita e nwere metutara erimeri.

Ewu na Okukō

Mgbe obula onye Igbo na-akowa maka ihe doru ya anya na onye obula amazuola ihe gbasara ya, a na-asi ma ewu na okukō ma gbasara ya. Iji ma atu, e nwere ike isi ma ewu na okukō amarala maka orja nje korona malitere na Chajina. Ihe kpatara e ji chochaa anumanu a ga-eji na-ama atu o buru ewu na okukō bu maka na be onye Igbo o bula na-akpa anu ulo, anu abuo kacha adi na ya bu ewu na okukō. O hira nnukwu ahụ ihu ngwuru onye Igbo ewu na okukō adighi. A bja n'ichu aja maobu inye ekele, ihe ndi a na-ejikari eme nke a bu ewu maobu okukō di ka aka ha onye. Ngakorita e nwere ebe a metutara anumanu.

Udu mmiri na Okochi

Udu mmiri bu mgbe mmiri ji ezo n'afọ o bula, mgbe e ji akonye ihe n'ubi. Okochi bu mgbe mmiri kwusiriila izo mgbe ndi dibia nhammmiri anaghi enwe ike iha mmiri ozo n'afọ. Chukwu kere uwa na o buruhaa na okochi gaa, udu mmiri esochie ya azu ozigbo. Mgbe o bula onye Igbo na-ekwu okwu okochi, o na-ekwukwa okwu udu mmiri n'otu aka ahụ. Nke o bula n'ime ha abuo bara uru. O buru na udu mmiri adighi, o siri ike ikonye ihe n'ala. N'aka nke ozo, okochi na-enyere ndi ahia aka izuta ihe n'ahia. O bu ihe ndi a kpatara ha abuo ji agakoritakarị. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Mmuo na Mmadu

Uwa Chukwu kere di abuo, nke a na-ahu anya na nke anaghi ahụ anya. Uwa a na-ahu anya bu ebe mmadu bi. Uwa a naghị anya bu ndi mmuo nwe ya na nghota ndi Igbo. Ya bu na mmuo nochiri anya uwa anaghi ahụ anya; ebe mmadu nochiri anya uwa nke a na-ahu anya. Mmadu na-ebu uzọ biee ndu n'ụwa tupu o lakwuru ndi ichie n'ụwa nke a naghị ahụ anya. A gaghị ekwulata maka uwa a na-ahu anya n'ekwughị maka uwa a naghị anya. O bu ya kpatara e ji ekwukarị uwa mmuo na mmadu. Ya kpatara ha abuo ji akagota. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Oke na Ochicha

Mgbe ufodu ka o na-abu o buru na mmadu hapu be ya puo notee aka n'uzo ije, mgbe o ga-emechaa bata be ya ihe izizi o ga-achoputa bu na oke na ochicha akparala ulo, na-atakasị ihe niile. O putaghị na e nweghị anu na umu ahuhu ndi ozo so noro n'ulo ahụ na-emebi ihe. Mana ndi bu e gbue ma ahughị a mara na ihe mere be ndi mmuo bu oke na ochicha. Ya bu na oke na ochicha anaghi agha idi n'ulo. Ozo bu na e ji mmebi mara oke na ochicha. Ha na-ataka akwukwo na ihe ndi ozo di mkpa n'ulo ma na-amanye onu n'ihe oriri nke nwere ike ikpata oria. O bu ihe ndi a kpatara e ji akpukarị ha abuo n'onu mgbe niile. Ngakorita e nwere ebe a metutara anu mmebi.

Mma na Njo

Ndi Igbo na-asikarị, 'ome mma na-emere onwe ya ebe ome njo na-emere onwe ya.' Nke a putara na mma na njo adilarị kemgbe ndi Igbo malitere. Igbo kwenyere na mma na-ewetere mmadu ezi aha, n'aka nke ozo, ihe ojoo na-ewetere onye na-eme ya aha ojoo. O buru na mmadu adighi mma, a mara na o di njo. Ihe abuo ka e nwere, ihe di mma na ihe di njo. Mma na njo bu ngakorita metutara emereme.

Chi na Eke

N'ihina a na-edeko okwu a bu China eke onu (Chineke), ufodu che na o putara chi nke kere uwa n'ebe ndi Igbo no. O bughị ya. N'ebe ndi Igbo no, chi bu mmuo Chukwu kere uwa weputara nke ga na-edu mmadu obula. Ndi Igbo kwenyere na chi mmadu ufodu na-ewetara ha ihe oma ebe chi ndi ufodu na-ewetara ha ubochi ojoo. Eke n'aka nke ozo bu oke mmadu obula ketere n'ebe chi na-edu ya no. E weghị ike ikwu maka otu hapu ibe ya n'okwu abuo ndi ahụ. Ngakorita e nwere ebe a bu nke okike.

Onwu na Ndu

O na-abu ihe ufodu mee, onye Igbo asi na nke a bu onwu na ndu. Nke putara na n'ihe abuo, ya bu, onwu na ndu, na otu ga-emeriri. Mgbe o bula e kwuru udi okwu a, mara na mmadu ekpebieela na o ga-achutariri ihe o na-achu. N'aka nke ozo, mmadu Chukwu kere n'ụwa nwere oke abuo, ya bu, onwu na ndu. Mgbe a muru mmadu, ihe mbu bu ibata na ndu, nke a gachaa, o buru onwu. Ya bu na onwu na ndu bu aka nri na aka ekpe. O bu ya kpatara ha abuo ji agakota. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Udo na Onu

Udo bu uzọ na ngakorita a iji gosi na o bu na udo ka onu sitere. O buru na e nwee udo, ihe ozo na-eso bu onu. N'aka nke ozo, o buru na udo adighi, mara na esemokwu ga-ewere onodu. N'onodu a, onu agaghị adi. E wezuga nke a, dibulo o bula n'ala Igbo na-ago ofo udo na onu n'ekpere ya n'oge ikwo aka ututu ya maobu mgbe nwata nwaanyi na-aga njem alimdi na nwunye. O bu ya kpara ha abuo ji agakarị. Ngakorita e nwere ebe a metutara onodu adimma.

Igwe na Uwa

Otutu ekpemekpe kwenyere na e nwere Chukwu onye kere ihe niile di n'ụwa. Ekpemekpe ndi a kwenyere na Chukwu bu onye okike bi n'elu igwe ebe ihe ndi ozo o kere bi n'ime uwa. Na nghota na

nkwenye otutu ndi, elu igwe di n'elu; ebe uwa di n'ala. Mgbe o bula a na-ekwu maka elu igwe, a na-ekwukwa maka uwa n'otu aka ahụ. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Mbe na Anim

N'otutu akuko ifo ndi Igbo, a na-ewe Mbe na Anim di ka di na nwunye na-agho aghugho. Mbe na-anochite anya nwoke ebe Anim bu nwunye ya. Omume mbe na Anim yitere nke mere e ji akpokokari ha onu. Ngakorita e nwere ebe a metutara jenda.

Oku na Mmiri

Oku na mmiri bu ekerechi abuo Chukwu kere maka mma na njo. Iji ma atu, n'Akwukwo nsọ, e mere ka a mata na Chukwu ji mmiri mebi uwa n'oge nke Nua n'Akwukwo Nso. Otu mmiri ahụ kwa na-eme ka ihe a korọ n'ubi mee nke oma. Mmiri bu ndu mmadu na ndu azu. E wezuga mmiri, idi ocha agaghị adi. N'aka nke ozo, e kwere nkwa n'Akwukwo Nso na o bu oku ka a ga-eji mebi uwa ozo n'oge nke anyi (Mal 4:1, II Pita 3:10, II Pita 3:7). Oku ogbugba nwere ike igbari mmadu na ihe o jiri biri. Uru oku bara bu na e ji ya esi nri, ahụ uzo, d.g. Oku na mmiri na-emegide ibe ha mgbe ufodu. E ji mmiri emenyu oku. Oku n'onwe ya na-esita mmiri. O bu nkowa ndi a mere e ji akpokọ ha abuo otutu mgbe. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Ohia na Uzo

O buru na ihe funahu mmadu, o choo ya ebe di iche icheghara ihu ya, o buru na mmadu juo ya, o nwere ike isi na ya achoola ya n'ohia na uzo ma na ya ahughi ya ma oli. O bu eziokwu na ohia putara ebe ahijia juru, uzo n'onwe ya puta ebe e kewaputara mmadu na ugo ala si eme njem mana ha abuo na-aputakari otu ihe nke bu 'ebe niile.' O buru na mmadu achoo ihe n'ohia na uzo, mara na o choola ya ebe niile kwesiri ka a choo ya. Ngakorita e nwere ebe a metutara ebe.

Isi na Odu

N'ikowa okwu abuo a iche iche, isi putara ihe bu uzo ebe, odu putara ihe kpe azu. Diokpara ezinaulo bu isi n'ime umu nne ya ebe nwa nke ikpe azu bu odu nwa. Mana mgbe obula onye Igbo ji okwu a kowa ihe mara na o na-ekwu maka ihe enweghi isi. O bughị ihe enweghi isidi ka isi mmadu maobu odu di ka odu nkita Onye e nyere nri adighi mma nwere ike isi na nri nke a e nyere ya enweghi isi na odu. Nke putara na o maghi etu o di ya adi n'onu. Ya bu na ha jikoro onu na-akowa maka ihe adighi mma. O bu ya kpatara ha ji agakota. Ngakorita e nwere ebe a metutara onodu.

Ofo na Ogu

Ofo na ugu na-egosi ikwu n'ezi okwu, aka mmadu idi ocha na ikpe nkwumoto n'ebe ndi Igbo no, mana ha abuo abughi otu ihe kpokwem. Igbo nwere osisi a na-akpo ofo. Mgbe osisi ofo di etu Chukwu si ke ya, ndi Igbo na-akpo ya 'ofo isi.' Mgbe ofo ka di n'isi, o nwebeghi ike o bula di na ya rue na nwa dibia e were obara na aji okuko chie na ya wee mekwaa ya o wee di ire. Onye o bula ji ofo di ire na-agbanahu omume megidere ofo ahụ o ji di ka isi asi, igba ama ugha, d.g. Ilu ndi Igbo ji egosi na onye ji ofo nwere nnwere onwe bu, 'o ji ofo ga-ala.' Ilu e ji egosi na e nwere ofo di ire na ofo isi bu, 'Nwoke si na ya ji ofo, nwaanyi si na ya ji ofo mana ofo maara onye ji ya.' Onye ofo maara ji ya bu onye ji ofo nke di ire o bughị nke isi. Ogu n'aka nke ya nwere osisi e ji anochite anya ya n'ebe ufodu n'ala Igbo ma nwee ndi ji omu nkwa anochite anya ya. O buru na nwoke achoo ihe achọ na be ya ma choputa na ndi ya na ya bi n'ulo ezurula ya. O buru na o jee na be dibia ka o nyere ya aka choputa onye zuuru ya. Dibia na-ewere osisi ugu ole nochitere onu ogugu mmadu ole ya na nwoke ahụ bi nye ya ma gwa ya jiri nke obula nochite anya mmadu ole ahụ o na-enyo enyo. Mgbe o mere nke a, o ga-enyeghachi ya dibia ahụ, o ghasa ya n'ala. Mgbe o mechara mkpoku, ugu nke obula o welitere elu nyeghachi onye wetere mkpesa, o ga-elele ya choputa onye nke ahụ nochitere wee site na ya mata onye zuru ohi ahụ. Ihe o bula o si nwa dibia mee onye ahụ, o jiiri onye ohi ahụ ofo maka na o meela ezi nchoputa tupu o nye onye ahụ ahuhu kwesiri ya. Ya bu na onye ji ugu jikwazi ofo. O bu ya kpatara ha abuo ji agako. Ngakorita e nwere ebe a metutara ezi okwu.

Okwu na Uka

O na-abu mmadu na mmadu na-emeko ihe nwere ike iwete nghotahie, otu nwere ike si ibe ya biko, achoghi m nnoo okwu na uka. Okwu n'onodu a putaransogbu ebe uka putara ogologo akuko nwere ike

iwete ikpo ikpe. Onye kotere okwu ga-abariri n'uka, ya bu ogologo akuko. O nweghi nke obula n'ime ha abuo bu ezigbo ihe. N'ihia ya, o nweghi onye Igbo o bula ihu okwu na uka n'udi o bula na-atu utu. Ngakorita e nwere ebe a metutara nsogbu maobu nkwucha n'aka nke ozu.

Ohia na Ama

Mgbe ufodu a na-atunyere ebe ufodu di ka ama ndi ohia na ama. Iji ma atu, a na-asu na ndi ohia na ama juputara n'Opa Iweka Onicha. Ihe ha ji agako onu bu na ndi ohia bu ndi na-apunara mmadu ihe n'ike, ma o bu were ihe ahia na nzuzo mgbe onye nwe ya amaghi; ebe ndi ama bu ndi aghuho, ndi mpu, ndi wayo, d.g. Ya bu na ama nke a na-ekwu ebe a abughi ezigbo ama kama nke mpu. Ngakorita e nwere ebe a metutara mpu.

Eke na Egwurugwu

Aha a na-akpo 'rainbow' n'Igbo bu eke na egwurugwu. Mmadu ga-aju, ginu kpatara okwu abuo ndi a ji anochite anya otu ihe. Ihe kpatara ya bu na 'rainbow' turu agwa ruru asaa n'onu ugu. Etu ahia ka eke si tu agwa di iche iche. Mmetuta ha ozu bu na 'rainbow' na-eto ogologo di ka eke si eto ogologo. Ya bu na oyiyi a ha yiri n'udidi bu ihe kpatara e ji were egwurugwu na-atunyere eke nke mere ha ji agakorita. Ngakorita e nwere ebe a metutara ekerechi.

Mpu na Aghughu

E nwere otutu ihe ojoo di iche iche ndi Bekee ji aha di iche iche akowa di ka 'bribery, corruption, embezzlement,' d.g. Okwu abuo a di n'elu ka ndi Igbo ji anochite aru niile ndi a, ya bu mpu na aghughu. Ha abuo di ka nwanne maka na o bu onye aghughu di n'ime na-etinye aka na mpu. Ngakorita e nwere ebe a metutara agwa ajoo.

Oha na Eze

O na-abu onye Igbo choo ikele ekele n'ogbo, o si, oha na eze ekele m unu ooo.' Oha putara ndi mmadu nkiti echighi echichi, ebe eze nochitere anya igwe na ndi echichi ndi ozu no n'ogbo. O bu ya kpatara ha abuo ji agakota onu. Ngakorita e nwere ebe a metutara ndi nkiti na ndi echichi.

Nze na Ozu

N'usoro okwu abuo a si gaa, Nze bu Ozu uzu. O nwere ihe kpatara ya. N'oge gboo, mgbe Ozu bu echichi kacha elu a na-echi n'ala Igbo, o na-abu onye enweghi aku na uba o na-ewe ichi ozu, a na-ebu uzu nabata ya n'otu ndi Nze bu nke anaghi ewe nnukwu ihe ichi mmadu. Mana o buru na a noro n'ogbo na mmemme, a na-akpokodi Nze na Ozu onu nye ha onodu otu ebe. Ya bu na a na-ebu uzu chiee Nze tupu e chiee Ozu. Mana onye zuru ka e mee nwere ike ichi ozu ozigbo n'ebughi uzu chi nze. Ya bu na Nze na Ozu abughi otu ihe mana ha abuo bucha udidi echichi. Ngakorita e nwere ebe a metutara echichi.

Mmechi

Ederede a nyochara nganusoro di ka o si metuta ngakorita okwu ndi bu ogbo n'Igbo. A kowara ihe nganusoro putara site n'inaputa ndi oka mmuta di iche okwu n'onu site n'ihe ha biputara n'akwukwo. E mechara tulegenharja agumagu ma weputa ihe ndi nchocha di iche iche kwuru banyere nganusoro. A choputara na ntucha ndi nchocha a tulegenhariri gbadokariri ukwu na nganusoro di ka o si metuta nkejiasusu. Ya kpatara ederede nke a ji setipu aka nyochaa nganusoro di ka o si metuta ngakorita okwu ndi bu ogbo.

E tinyere azu echiche okwu n'oru wee nyochaa agwa nganusoro di ka o si metuta ngakorita okwu ndi bu ogbo. A choputara na okwu ogbo niile nwere ihe jikoro ha nke mere ha ji agakorita onu mgbe niile. Ihe ndi ahia jikoro ha nwere ike ibu ezinaulo, erimeri, ekerechi, d.g. Nchiko ihe jikotara ngakorita okwu ogbo ndi a nwere ike ibu elu maobu ala, ihu maobu azu na mma maobu njo.

Edensibia

Atkins, J. (1998). *Lexical semantics*. Montreal: Black Rose Books. London: Cambridge University press.
Austin, J.L. (1962). *How to things with words*. Oxford: Oxford University Press.
Baker, M. C. (2008). *The Syntax of agreement and concord*. London: Cambridge University Press.

- Besten, H. (1986). Double negation and the genesis of Afrikaans, in Pieter Muysken and Norval, Smith (eds.), *Substrata versus universals in Creole languages*, John Benjamins, Amsterdam, 5 (3), 185-200.
- Biber D., Stig J., Geoffery L., Susan C., & Finer E. (1999). *Longman grammar of spoken & written English*. London: Longman.
- Bergman, B., and Wallin, L. (1985). 'Sentence structure in Swedish sign language', in W. C. Stokoe and V. Volterra (eds.), *proceedings of the third international symposium sign language research. Rome, June 22-26 1983. Rome/Silver Spring, Md.: CNR/Linstok Press, 217-25.*
- Bock K. & Miller C. (1991). Broken Agreement: Cognitive Psychology. *Journal of memory and language, 3 (40), 330-346.*
- Udemmadu, T. (2013). "Ungrammaticality in Igbo." *Unizik Journal of Arts and Humanities, Vol. 14 No. 1, 110-125, 2013.*
- Ilechukwu, I. (2017). *Kpọkọpị utoasusu Igbo*. Awka: Divine Press.
- Ilechukwu, D.I. (2023). Nganusoro Dị ka Ọchikwa na Nhorọ Ngwaa na Mmeju." *Igirigi: A Multidisciplinary Journal of African Studies. Vol. 3. No 1, 2023*
- Watanebe, Akira (2004). the genesis of negative concord: Syntax and morphology of negative doubling . *Linguistics inquiry 35:559-612.*
- Welmers, E. (1970). *African Language Studies*. Berkeley: University of California Press.
- Yule, G. (1996). *The study of language*, (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Giannakidou, A. (1997). The landscape of polarity items, Ph.D. Dissertation, University of Groningen.
- Viberg, A. (1999). *Polysemy and differentiation in the lexicon*. In J. S. Allwood & Greenford P. (Eds), *Cognitive Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishers.